O'RTA SINF O'QUVCHILARIDA O'QUV MOTIVATSIYASI PASAYISHINING PSIXOLOGIK OMILLARI.

Shodmonqulova Xurshida Xusan qizi
Jizzax Davlat Pedagogilka unveristeti
"Psixologiya" yo'nalishi 540-26-guruh talabasi
shodmonqulovaxurshida0204@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.24337772

Annotatsiya. Mazkur maqolamizda o'rta sinf o'quvchilarida o'quv mativatsiyasi pasayishiga olib kelishi mumkin bo'lgan individual, oilaviy va ta'lim muhitlari bilan bog'liq bo'lgan omillar tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu omilarning o'zaro farqli jihatlari hamda motivatsiya pasayishida namoyon bo'lishi mumkin bo'lgan mexanizimlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar. O'quv motivatsiyasi, motivatsiya pasayishi, o'rta sinf o'quvchilari, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya,o'quv faoliyati.

Bugungi zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarni ta'lim olishga qiziqishini oshirish, o'quv faoliyatiga va mustaqil o'rganishga bo'lgan ehtiyojlarini rivojlantirish muhim psixologik-pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa o'rta sinflarda o'quvchilarning darslarga bo'lgan qiziqishining susayishi, topshiriqlarni bajarishga befarqlikning ortishi va o'ziga nisbatan ishonchning pasayishini chuqurroq tahlil qilish zarur. Chunki bunday holat ortida o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar, takroriy muvaffaqiyatsizliklardan qo'rqish, o'z kuchiga ishonmaslik, o'qituvchi va ota-onalarning yuqori talablariga javob bera olmaslik hissi, tengdoshlar bilan munosabatlar hamda o'quvchining mustaqillikka bo'lgan ehtiyoji kabi turli psixologik omillar turishi mumkin. Shu sababli motivatsiya pasayishini tashqi belgilar asosida baholash bilan cheklanmay, uning ichki psixologik sabablarini ham tahlil qilish zarur. Shu nuqtayi nazardan, o'rta sinf o'quvchilarida o'quv motivatsiyasi pasayishining psixologik omillarini o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega.

Keyingi yillarda o'zbek pedagog olimlari tomonidan ham o'quvchilar o'quv biluv faoliyatini tadqiq etishga oid qator keng qamrovli didaktik tadqiqotlar olib borildi. Shunday ishlar qatoriga O.Roziqov, K.Zaripov, N.Ortiqov, B.Adizov, R.Safarova, R.Asadova, U.Musayev, H.Nazarova, G.Najmiddinova, A.Hamroyev kabi olimlarning izlanishlarini kiritish mumkin. Garchand, bu ishlarda o'quv-biluv faoliyatining turli qirralari yoritilgan bo'lsada, ularda o'quv-biluv faoliyatini motivlashtirishning ayrim masalalari bayon qilingan, xolos. Chunonchi, R.Safarova o'quvchilarning amaliy faoliyati til materiallarini o'zlashtirish ehtiyojiga ko'ra boshqarilishi zarurligi xususida fikr yuritgan. U o'quvchilarning qiziqishi, faolligi oshirilgan sari amaliy faoliyati ham rivojlana borishini ta'kidlagan. K.Zaripov esa o'qituvchilar malakasini oshirish tizimida o'quvchilarning bilish faoliyatini boshqarish komponentlarini ajratib ko'rsatadi. N.Ortiqov o'quvchilar faoliyatida qiziqish, intilish, maqsad, ishonch kabi qator xarakterli xususiyatlarni ajratadi. Bular faoliyatning mahsuldorligi va yo'nalishini belgilaydi. O.Roziqov o'quv topshiriqlarida mazmun, maqsad, vazifa, usulni ularning invariantlari sifatida ajratgan. U o'quv topshiriqlari invariantlarini o'quvchilarning o'quv-biluv faoliyatini tashkil etish, boshqarish vositasi sifatida asoslagan edi. B.Adizov boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etish orqali, L.S.Vigotskiy inson faoliyati va psixikasi ruhiyatining uzviy bog'liqligi tamoyilini asoslagan edi: psixika faoliyatsiz, faoliyat psixikasiz amal qilmaydi. L.S.Vigotskiyning qarashlarini S.L.Rubinshteyn o'z tadqiqotlarida

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

yanada rivojlantirdi. S.L.Rubinshteynning ta'kidlashicha, hissiyotlar faoliyat dinamikasi, sur'ati va tonusini belgilaydi. Shuning uchun ham har bir yosh davri uchun xos bo'lgan motivlar sohasining belgilangan rivojlanish qonuniyatlari ta'limning yangi dasturlarini ishlab chiqish hamda unda maxsus vazifalarni belgilash orqali o'quvbiluv motivlarini faollashtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. A.N.Leontyev esa motivlar insonga faoliyati uchun, shuningdek, o'quv faoliyati uchun ham turtki bo'ladi va uni yo'naltiradi deb hisoblaydi. Uning ta'kidlashicha, faoliyat - bu subyektning borliqqa нисбатан faol munosabatidir. Motiv va maqsadning bir-biriga mos kelishi faoliyatning eng muhim xususiyatidir. O'tkazilgan psixologik tadqiqotlar natijasida o'quvchilar faoliyati taraqqiyot darajasini o'rganish, ta'limning psixologik asoslarini bayon qilish, ularda aqliy faoliyat usullarini shakllantirish, qobiliyat va layoqatni tahlil qilish, o'zlashtirish, o'quvchilarning psixik rivojlanishini bayon qilish, ijodiy faoliyat muammolarini yoritish kabi psixologik hodisalar tadqiq qilingan.

Motivatsiya bu inson faoliyatining yo‘nalishi va samaradorligini belgilovchi muhim psixologik omillardan biri hisoblanadi. Psixologiyada motivatsiya shaxsni muayyan faoliyatga undovchi, uning davomiyligini ta’minlovchi ichki va tashqi omillar majmuasi sifatida izohlanadi. Motiv esa insonni faoliyatga undaydigan aniq sabab, ehtiyoj yoki maqsadni anglatadi. Ta’lim jarayonida bu tushunchalar o‘quv motivatsiyasi orqali namoyon bo‘ladi. O‘quv motivatsiyasi o‘quvchining bilim olishga qiziqishi, yangi ma’lumotlarni o‘zlashtirishga intilishi va o‘z imkoniyatlarini rivojlantirishga bo‘lgan ehtiyojidir. U ichki motivatsiya, ya’ni bilim olishga bo‘lgan shaxsiy qiziqish hamda tashqi motivatsiya, ya’ni yaxshi baho olish, rag‘batlantirilish yoki ota-ona talabini bajarish orqali shakllanadi.

O‘quv motivatsiyasi ta’lim faoliyatining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, o‘quvchining diqqatini jamlashi, topshiriqlarni bajarishi va qiyinchiliklarni yengib o‘tishiga ta’sir ko‘rsatadi. Biroq uning ta’limdagi ulushini aniq foiz bilan ifodalash ilmiy jihatdan asoslanmagan, chunki o‘quv natijalari ko‘plab psixologik va pedagogik omillarga bog‘liq. Bu borada amerikalik psixolog Albert Banduraning qarashlari alohida ahamiyatga ega. Olim 1997-yilda chop etilgan Self-Efficacy: The Exercise of Control asarida insonning o‘z imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchi uning faoliyati, qat’iyati va natijalariga ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlagan. Bandura nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchi o‘z bilim va qobiliyatlariga ishonsa, murakkab topshiriqlarni bajarishga ko‘proq intiladi, muvaffaqiyatsizlikka uchraganda esa qayta urinib ko‘rishga harakat qiladi. Aksincha, o‘ziga ishonchning pasayishi o‘quv faoliyatidan chekinish va bilim olishga qiziqishning susayishiga olib kelishi mumkin.

Bandura o‘z samaradorligiga ishonchning to‘rtta asosiy manbasini ko‘rsatgan:

Shaxsiy muvaffaqiyat — avvalgi yutuqlar o‘ziga ishonchni oshiradi.

Boshqalarni kuzatish — tengdoshlarining muvaffaqiyatini ko‘rish o‘quvchida ham uddalash mumkinligi haqidagi ishonchni shakllantiradi.

Og‘zaki rag‘batlantirish — o‘qituvchi va ota-onaning qo‘llab-quvvatlashi o‘quvchining ishonchini mustahkamlaydi.

Hissiy holat — qo‘rquv, xavotir va zo‘riqish o‘quvchining o‘z imkoniyatlarini baholashiga ta’sir qiladi.

O‘quv motivatsiyasi o‘quvchining bilim olishga bo‘lgan munosabatini belgilovchi muhim psixologik omildir. Bandura nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchining o‘z kuchiga ishonchini shakllantirish va muvaffaqiyat tajribasini yaratish motivatsiyani qo‘llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega.

Yuqorida ko‘rib chiqilgan fikrlar shuni ko‘rsatadiki, o‘rta sinf o‘quvchilarida o‘quv motivatsiyasining pasayishi alohida bir omil bilan emas, balki bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan bir necha psixologik va ijtimoiy sharoitlar ta’sirida yuzaga keladi. Bu jarayonda o‘quvchining individual-psixologik xususiyatlari, oiladagi munosabatlar hamda ta’lim muhitining o‘ziga xos jihatlari muhim

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ahamiyat kasb etadi. Mazkur omillar o'quvchining bilim olishga bo'lgan qiziqishi, o'z imkoniyatlariga ishonchi, mustaqil faoliyatga intilishi va o'quv jarayonidagi faolligiga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, o'quv motivatsiyasini faqat baholar yoki o'zlashtirish natijalari orqali baholash yetarli emas. Chunki uning shakllanishida o'quvchining ichki ehtiyojlari, hissiy kechinmalari, oilaviy qo'llab-quvvatlanishi va o'qituvchi bilan o'zaro munosabatlari ham muhim o'rin egallaydi. Ayniqsa, o'rta sinf davrida o'quvchilarning yosh va individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish, ularga mustaqil fikrlash va o'z qobiliyatlarini namoyon etish imkoniyatini berish zarur.

Xulosa qilib aytganda, bunday sharoitda ota-onalar va pedagoglarning asosiy vazifasi o'quvchini faqat yuqori natijalarga erishishga undash emas, balki bilim olishga nisbatan barqaror ichki qiziqish, o'z kuchiga ishonch va muvaffaqiyatga intilish hissini shakllantirishdan iboratdir. Buning uchun oilada ijobiy psixologik muhitni ta'minlash, ta'lim jarayonida rag'batlantiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi yondashuvlardan foydalanish, o'quvchining shaxsiy imkoniyatlari hamda qiziqishlarini e'tiborga olish muhim hisoblanadi.

O'rta sinf o'quvchilarida o'quv motivatsiyasining pasayishini oldini olish va uni rivojlantirish maqsadida quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1. O'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish: har bir o'quvchining individual qobiliyatini aniqlash, uning imkoniyatlariga mos topshiriqlar berish va erishgan kichik yutuqlarini ham e'tirof etish tavsiya etiladi.

2.Oilada rag'batlantiruvchi munosabatni shakllantirish: ota-onalar farzandining o'quv natijalarini boshqa bolalar bilan taqqoslamasligi, uning qiziqishlarini qo'llab-quvvatlashi va ta'lim jarayonidagi qiyinchiliklariga befarq bo'lmasligi lozim.

3.Dars jarayonida ichki motivatsiyani rivojlantirish: o'qituvchilar o'quvchilarga mustaqil tanlov qilish, muammoli vaziyatlarni hal etish va ijodiy topshiriqlarni bajarish imkoniyatini yaratishi, baholashda esa faqat natijaga emas, balki o'quvchining individual rivojlanishiga ham e'tibor qaratishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bandura, A. (1997). Self-Efficacy: The Exercise of Control. New York: W. H. Freeman.
2. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "What" and "Why" of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior. Psychological Inquiry, https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
3. 3.Eccles, J. S., Wigfield, A., Midgley, C., Reuman, D., Mac Iver, D., & Feldlaufer, H. (1993). Negative Effects of Traditional Middle Schools on Students' Motivation. The Elementary School Journal.
4. Gnambs, T., & Hanfstingl, B. (2016). The Decline of Academic Motivation during Adolescence: An Accelerated Longitudinal Cohort Analysis on the Effect of Psychological Need Satisfaction. Educational Psychology, https://doi.org/10.1080/01443410.2015.1113
5. Cohen, R., Katz, I., Aelterman, N., & Vansteenkiste, M. (2022). Understanding Shifts in Students' Academic Motivation Across a School Year. European Journal of Psychology of Education.
6. https://doi.org/10.1007/s10212-022-00635-88
7. Qarshiboyev, S. A., & Anorboyev, X. E. (2023). Motiv va motivatsiya muammolari O'zbekiston psixologlari talqinida. Informatika va injiniring texnologiyalari, 427–431. https://doi.org/10.71337/inlibrary.uz.computer-engineering.25331

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

8. Qarshiboyev, S. A., & Karakulova, U. A. (2023). O'smirlik davrida o'quv faoliyati motivi shakllanishining psixologik xususiyatlari.
9. Qarshiboyev, S., & Sarvinoz, Z. (2023). Xorij olimlari tomonidan motivatsiya muammosining o'rganilganligi. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 366–37

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.